

1920 ÖNCESİNDE RUS AZERBAYCAN'INDA MİLLİ KİMLİĞİN YÜKSELİŞİ VE EDEBİ DİL POLİTİKASI*

The Politics of a Literary Language and the Rise of National Identity in Russian Azerbaijan Before 1920

Tadeusz Swietochowski

Türkçe Özet: Bu makale birbirleriyle bağlantılı üç konu üzerinde yoğunlaşmıştır: Siyasi bağımsızlıktan yoksun bir halkın edebi dil meselesi; geleneksel bir toplumda modern iletişimin yükselişi ve Rus Azerbaycan'ındaki Müslüman halkın milli kimliğinin gelişmesi. Kronolojik saha, Rus istilasının canlandığı 19. asır ortalarında ortaya çıkan entelektüel modernleşmenin başlangıcından, 1920'de Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar olan bir devreyi ihtiva eder. Münakaşa, zamanın milli hareketlerinin edebi dili, Pan-Türkizm ve Azerbaycancılık görüşlerini kapsadığı gibi Rus hükümetinin dil politikalarını da içine alır. Konu, Rusya ve Türkiye'deki diğer Türkçe konuşan toplulukların arasındaki karşılaştırılabilir tartışma şartlarını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Azerbaycan

İngilizce Özet: This article discusses the inter-relation between the issue of a literary language and the rise of national identity in the Muslim community of Russian Azerbaijan. The chronological framework covers the period from the

-
- Bu makale **Ethnic and Racial Studies**, 14/1, London 1991'de yayınlanmıştır.
  - Çev. Saadettin GÖMEÇ

beginning of intellectual modernization in the mid-nineteenth century, to the establishment of the Soviet Azerbaijani Republic.

Keywords: *Turkish Language, Azerbaijan*

Bu çalışma, Rus Azerbaycan'ı Müslüman ahalisindeki edebi dil konusu ve milli kimliğin doğuşu arasındaki karşılıklı ilişkiyi müzakere etmektedir. Kronolojik çerçeve, 19. yüzyılın ortasındaki entelektüel modernleşmenin başlangıcından, Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar ki dönemi kapsar.

Oguz alt grubu şivelerinden bir Türkçe konuşan Azerbaycan Türkleri tarihleri boyunca İran'ın bir bölümünü oluşturmuşlardır. Azerbaycan'da Türk, Azeri veya Azerbaycan Türkçesinin yanında, bazan da Farsça hakim edebi şive olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Zamanla özellikle, 18. asırda ve 19. yüzyılın başlarında klasik edebiyat diye adlandırılan dönemin Azerbaycan'ında Farsça unsurlar sadece kelimelerde değil, sentaks ve gramer yapısında da yaygın bir şekilde etkili olmuştur.

19. yüzyılın başında Azerbaycan'ın Aras'ın kuzeyinde kalan kısmının Rusya'nın hakimiyetine geçmesi, uzun vadede toplumsal ve kültürel değişikliklere neden olan bir durumdu. Bu değişikliklerden biri; edebi dile her ikisi de yeni fonksiyonlar kazandıran çağdaş iletişimler medyasının, özellikle tiyatro ve basındaki yükselişiydi. Kullanılan dili, konuşulan ana dil temelinde almayı deneyen basın Avrupa'nın tesiri altında meydana geldi. Bu medyanın kurucuları, 18. asrın Fransız Aydınlanması ve çağdaş Rus halkçılığında olduğu gibi, kendisini özellikle bu tip farklı dış etkilere kabul edici davranarak gösteren, büyük ölçüde Avrupalılaştırmış bir yerli aydınlar grubu olarak ortaya çıkmıştı. Onların çalışmaları geniş bir halk kitlesine ulaşmak üzere tasarlanmıştır. Azerbaycan Türkçesindeki ilk gazete 1875'ten 1878'e kadar varlığını devam ettiren Hasan Bey Zerdabi'nin haftalık *Ekinci*'si köylülere hitap etmekteydi¹. Azerbaycanlı ilk tiyatro yazarı Mirza Fethali Ahundzade'nin gözünde tiyatro, okuma-yazma bilmeyen toplulukların aydınlanmasını sağlamak için en uygun araçtı.

Yayın hayatının genişlemesinin tabii sonucu, dil bakımından Farslardan kopma sürecinin başlaması, edebi dilde Farsçanın derece derece azalmasıydı. Bu süreç halâ yaygın olan İran'la benzeşen Azerbaycanlı hüviyetinin nötrleştirilmesi konusunda endişeli olan Rus otoriteleri tarafından bir ölçüde

¹ A.Bennigsen – C.L-Quelquejay, *La presse et les mouvements nationaux chez les musulmans de Russie avant 1920*, Paris 1960, s.27-30; A.Orujov, "Akinchi gazetinin dili hakkında", *Akademiia Nauk Azerbaidzhanskoi SSR*, 2/7; A.Mirahmadov, *Akinchi, 1875-1877*, Baku 1979.

destek buldu. Çarlık yanlısı memurlar Litvanyalıların Polonya'dan, Latviyalıların Alman ve Finlilerin İsveç kültürünün baskısından yavaş yavaş kurtulmaları gibi, imparatorluğun diğer bölgelerinde aynı politikaya başvurdular. Bu memurlar, Ahundzade'nin oyunlarını yerli sanatçılar sergilemeden önce, bir Rus tiyatrosunda sahneleme konusunda yardımcı oldular. Kafkasya genel valisi Prens Mikhail Vorontsov, Azerbaycanlı yazarların yerel tarihle ilgili çalışmalarına izin verdi; Rusça *Kavkaz* dergisi 1840 ve 1850'lerde Azeri Türkçesi halk şiirlerini yayınladı; Rus ve Batılı Kafkasya uzmanlarının yaptığı hükümet destekli araştırmalar, Azerbaycan Türkçesi, folkloru ve edebiyatına ilgi uyandırdı. Yine de Rus desteği ne tam olarak içtendi, ne de sonsuza dek sürecekti. Vorontsov'un bu bölümden ayrılışından sonra, III. Aleksandr'ın saltanatı sırasında isteksiz bir hoş-görüşe dönüştü ve tamamen bu destek çekildi.

Farslaşmadan sıyrılmış süreci ya da yerel edebi canlanma kendi kendine yeni bir grup kimliğin ortaya çıkışının da işaretleri değildi. Rusya Azerbaycan Türklerine Kafkas-ötesi Tatarları derken, onlar kendilerini o mıntukanın yerel idarelerinden birisi olan Şirvaniler diye adlandırmışlardır. Ahundzade'nin yazıları onun İranlı kimliğini ortaya koyar ve gerçekten de modern Fars milliyetçiliğinin öncülerinden biri olarak tanınabilir². Nüfusun büyük bölümünün arasında yatan halk kimliği, dünya çapındaki etnik ve dil farklılıklarını dikkate almayan inananların toplumu olan İslami ümmet kimliğiydi.

Gerçekte 1870'lerdeki Azeri basın ve tiyatrosunun doğuşu ana dilden kaynaklanan bir edebi dil fikrini yerleştirmekten daha zordu. Bu iki medya yirminci yüzyılın başına kadar, köklerini bölge toprağına yerleştirmekte başarısız oldu. Çoğu okuma-yazma bilmediğinden dolayı *Ekinci* köylüler tarafından okunmadı. Tiyatro kafirlerden kaynaklanan bir yenilik olarak, sayıca fazla izleyiciye sahip olması oldukça çoktu. Sonuç olarak gelişen medya sektörleri, dar aydın tabakası için bir tartışma alanına dönüştü. Bu gelişme Ahundzade ve Zerdabi'nin Azerbaycan edebiyat dili olarak düşündüğü şeyden kaçınılmaz bir ayrılış haline geldi. Nadiren aydınlar için Abdurrahman Hakverdiyev tarafından sahneye kazandırılan tiyatrolar ve Necefbey Vezirov gibi Ahundzade'nin halefleri tarafından yazılan oyunlarda ana dile az yer veriliyordu. "Ekinci" sonrası dönemde de basın genellikle kısa ömürlü ve yapı olarak hepsi de seçkin dergiler olan *Ziya* (1879-81), *Ziya-i Kafkasya* (1881-84)

² H.Algar, "Mirza Malkum Han", *A Study in the History of Iranian Modernism*, Berkeley 1973, 264-268; A.M.Aghakki, "O vliiani M.F.Akhundova na razvitie obshchestvenoi mys'li v Irane", *Akademiia Nauk Azerbaidzhanskoi SSR, Izvestiia*, No 10, Baku 1962, s.75-85; H.Mammadzada, "'M.F.Akhundov vä XIX äsr Iran maarifchilari", *Akademiia Nauk Azerbaidzhanskoi SSR, Izvestiia*, No 10, s.25-37.

ve *Keşkül* (1884-91) tarafından temsil ediliyordu³. Ondokuzuncu yüzyıldaki bu basın araçları hakkındaki dikkate değer bir durum da Azerbaycan'daki sunî azınlığa ait olmalarıydı. 3'te 2'si şiî olan nüfusun geleneksel olarak İran'a çekilmesiyle, sünnilerin kültürel yönelmesi de Osmanlı Devleti'ne doğru oldu. Bu gerçek, ana dili kullanımdan uzaklaştıran başka bir adım olarak, Azerbaycan basın dilinin artan bir şekilde Osmanlılaşmasına sebep oldu. Osmanlılaşmaya eğilim, Rusya destekli Pan-slavizmin karşısında Kırımli bir Tatar yazar olan İsmail Gaspıralı'nın Pan-türkizm diye adlandırılan Türk halklarının birliği fikriyle desteklendi. Balkanlardan Çin'e kadar bütün Türklerin anladığı ortak bir dil, bu amaca ulaşmanın ilk şartıydı ve İsmail Bey gazetesi *Tercüman*'da bu tip bir ortak şive geliştirdi. Herne kadar sade bir söz dizimi kullanılarak ve fazla yabancı kelimelerden arındırılarak yazılsa da, Osmanlıca yani İstanbul Türkçesi temel olarak alınmıştı. *Tercüman* dışında ortak lehçe, Rusya'daki çağdaş veya *Cedidci* Müslüman okullarının müfredatlarında da desteklenmiştir⁴.

Osmanlıcaya olan eğilim yerel dilin birazcık daha fazla değiştirilmesini amaçlıyor ise de, Rusçanın basın dili olması için girişilen deney kıyaslanamaz bir şekilde daha kesin öneme haizdi. *Keşkül*'ün yayın hayatından çekilişinden sonra, çarın emriyle yöneticilerin Türk dilinde bir yayına müsaade etmemeleri üzerine Azerbaycanlı aydınlar için Baku'lu misyoner bir hayırsever olan Abdin Tağıyev tarafından satın alınan 1890'larda Rusça günlük gazete olan *Kaspiy* teşebbüsünde bulunuldu⁵. Yararlı bir örnekten daha öte Kaspiy, aslında liberal düşünceli aydınların bir organıydı. Gazete bazı şekillerde Azerbaycan'ın çağdaşlaşma sürecinde, aydınların Rus dilinin rolü üzerine olan görüşlerini yansıttı. Bu grubun yol göstermesiyle Ahundzade'den, Zerdabi ve şair Azim Şirvani'ye kadar olanların hepsi Rusya hakkında araştırma yapmaya çağrıldılar. Onlar bu dil üzerinde ustalaşmayı sadece çağdaş yeteneklerinin kazancı olarak değil, daha da mühimi, onların Ruslaştırma planlarına yardım etmekle itham edilmelerine sebep olacak vatanlarının insanların Müslüman olmayan dünya tarafından tecrit edilip, aşağılanmasını engelleyecek bir usul ümidi olarak gördüler. Ahundzade, "Müslümanlar, hayatlarının, saygınlıklarının ve refahlarının güven altında bulunduğu Ruslardan uzak durmaktan vazgeçecekler ve onların içindeki fanatizm ruhu sonsuza dek yok olacak. Kafkas müslümanları arasında okur-yazarlık isteği, ahlaklarını geliştirmeye yöneltecek bir öğrenme azmi açığa çıkacaktır" diye yazmıştı⁶.

³ Benningsen – Quelquejay, *a.g.e.*, s.29; D.Hacıbeyli, "The Origins of the National Press Azerbaijan", *Asiatic Review*, 25/88, 758-67, 1930.

⁴ A.Fisher, *The Crimean Tatars*, California 1978, s.100-6; S.Zenkovsky, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge 1960, s.24-36; E.Lazzerini, *İsmail Bey Gaspıralı and Muslim Modernism in Russia*, Doktora Tezi, Washington 1973.

⁵ Hacıbeyli, *a.g.m.*, s.763.

⁶ M.F.Akhundov, *Eserleri*, C. 2., Baku 1958, s.384.

Bütün Rus devleti dahilindeki Müslüman halklar arasında dolaşan *Kaspiy*, Azerbaycan'daki dil engelini aşamadı ve Rusça dışındaki dillerde yayın yasağı yumuşatılınca durumu hızla sarsıldı.

Yirminci yüzyılın başlarındaki değişen durum altında, Azerbaycan Türkçesinde yazmaya verilen önem yeniden ortaya çıktı. 1903'te otoriteler en sonunda Transkafkasya Müslümanlarının ilk günlük gazetesi olan *Şarki Rus*'un yayınına izin verdiler. Bu gazetenin yayıncısı, hatırlanmaya değer bir başyazı; "Biz Edebi Bir Dilden Yoksunuz" diyen İsmail Şahtaktinski önde gelen bir Azerbaycanlı aydın idi. Şahtaktinski yerli halk tarafından konuşulan bir şive ile yazma çağrısı yaptı. O vakte kadar edebi Azerbaycan Türkçesi için üzerinde anlaşılmiş bir standart yoktu, fakat bu çeşit edebi bir dilin kendi gazetesinin sayfalarında gelişeceğini sandı. Bu açıklamasıyla Şahtaktinski yirminci yüzyılın başında Azerbaycan Türkçesinde yazılması taraftarı olan Azerbaycan Türklerinin ilki oldu⁷.

1905 Rus İhtilalinin karışıklığı arifesindeki atmosferde, bu dil programı kaçınılmaz olarak siyasi terimler dahilinde tercüme edilir oldu. *Şark-i Rus* kendisini, Rusların Müslüman halkı etnik çizgilere bölme amaçlarına hizmet etme ve böylece Pan-türkizm çabalarını tehlikeye sokma suçlamalarının içinde buldu. Azerbaycan Türkçesi muhalifleri Osmanlı Türkiyesi'ndeki gibi, Rusya müslümanları için de genel bir edebi dil için ısrar ettiler ve onlara Osmanlılaşmacılar denmeye devam edildi.

Dil üzerindeki tartışma 1905 İhtilaliyle beraber yeni ve daha da artmış bir önem kazandı. Devlet kontrolünün zayıflaması, Azerbaycanlı aydınların uzun süredir baskı altında tutulan enerjilerini açığa çıkardı. Bunu tiyatro oyunları, basılan kitaplar ve kurulan okulların sayısındaki kayda değer artış izledi ve sansürün gevşetilmesi Azerbaycan basınının altın çağını başlattı. 1905 ve 1917 yılları arasında Azerbaycan'da okuma-yazma bilmeme oranının halâ yaygın olduğunu göz önüne alan etkileyici bir rakam olarak 63'ten az olmamak üzere gazete ve periyodik yayın farklı veya aynı zamanlarda yayın hayatındaydı⁸.

Zamanın basını tarafından münakaşa edilen problemlerin çokluğu arasından, edebi dil meselesi özellikle uzun süren ve ateşli tartışmaların odak noktası haline geldi. Azeri kimliği sorunu arka planda kalan daha büyük bir tartışmaydı. Türkçe konuşan halk gruplarından birisine ait olma bilinci, özellikle çoğu eğitilmiş Azerbaycanlılar arasında hali-hazırda kabul görmüştü. Gerçekte onlar açıkça Türk demeye başlamışlardı, ancak Türklüklerini nasıl tanımladıkları ve daha hususi olarak kendilerini Osmanlılarla neye göre

⁷ S.Novruzov, "XX. Asrın İlk Azərbaycan Gazeti Şarg-i Rus", *Izdatel'stvo Akademii Nauk Az. SSR*, Baku 1967.

⁸ Benningsen – Quelquejay, a.g.e., s.135.

bağdaştırdıkları suali halâ sorulmakta idi. Azerbaycan Türkçesi ve Osmanlıcılar arasındaki tartışma, milli bağımsızlık ile Azerbaycan'ın geleceğinin geniş bir görünümü arasındaki çekişmeyi yansıttı. 1905 sonrası, dönemin önde gelen edebiyat dergilerinden biri olan *Fuyuzat* Azerbaycan Türklerinin, temelde Anadolu Türklerinde olduğu gibi, Oguz Türkleri ve iki halk arasındaki farklılıkların dikkate değmez olduğu görüşünü benimsedi⁹. Derginin başyazarı Hüseyinzade Ali Bey, Kafkas Türkleri arasında sonunda ayrı bir milletin doğmasına yönelik muhtemel bir yükselişe sebep olacak dar görüşlülüğü eleştirenlerdendi. O, tarihin ortak din, dil ve kültürle birbirine bağlı büyük devletler çağına girdiğine inanıyordu. Kendi tercihinin Osmanlı Devleti ile birleşen bir Azerbaycan olduğunu açıkça ortaya koydu. *Fuyuzat* grubunun durumu Gasprinski'nin olduğu gibi, bütün Türk halklarının aynı edebi lehçeyi, değiştirilmiş bir Osmanlı Türkçesini benimsemesi tarafındaydı. Karmaşık tartışmaları ve dilleri soyut kavramları ifade etme yeteneğini geliştirmekte başarısız olmuş Azerbaycanlıların bilimsel ilerlemelerine yararlarını vurgulamıştır. *Fuyuzat*, "milli dil dediğimiz şey, yüzyıllar boyunca siyasi, felsefi ve ilmi gelişmelerden mahrum edilmiş, sonuçta tabii evrimden yoksun bırakılmıştır" diye yazmıştır.

Fuyuzat'taki makaleler, sıradan bir Azerbaycanlının anlamasına kayıtsızlık göstererek, çoğu zaman ağır bir Osmanlıcayla yazılmıştır. *Fuyuzat*'ın 1907'de ortadan kalkışından sonra, Osmanlıcılık programı yeni açılan edebiyat dergileri *Yeni Fuyuzat*, *Şelale* ve *Dirilik* tarafından devam ettirilmiştir.

1905 sonrası dönemdeki Osmanlıcıcıların karşısındakiler, öncelikle çoğunluk tarafından kolay anlaşılacak bir dilin halkı, basın ve edebiyatı yabancılaştıracağı kaygısıyla hareket etmişlerdi. Anlaşılabilir biçimde *Azerbaycancılar* öncelikle popülist eğilimli gruplardan gelmekteydi. Onların sözcüsü, bütün Azerbaycan basın-yayınında en büyük trajin zevkini süren ünlü *Molla Nasreddin* oldu. Molla Nasredin'i yayımlayan Celal Mehmedkuluzade herkes tarafından anlaşılabilir bir dille yazacağı taahhüdüyle yayın hayatına başladı. Bir hiciv dergisi olan *Molla Nasreddin* gramer ve ifadelerin kullanımının Azerbaycan Türkçesinde nasıl komik etkiler yarattığını göstererek, eğlendi. Azerbaycan Türkçecilerinin diğer yayın organları *Terakki* ve *İkbal* idi.

Dilde bağımsızlık olayı Azerbaycan'la sınırlı değildi. Gerçekten bu, Osmanlıcılığa karşı Azericiliğin benzeri *Tatarcılık* ve *Kazakçılık*'ta bulunduğu diğer Rusya Türk halklarında yürütülen kampanyanın daha geniş bir süreçteki belirtisiydi¹⁰.

⁹ M.Cafar, *Azarbaijan Adabiyatında Romantizm*, Baku 1963, s.178-84.

¹⁰ N.Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985, s.163-71; 216-18).

Dil tartışması 1908 Jön Türkler Hareketinden sonra başka bir boyut kazandı. Türkçülük ruhunun yükselişiyle İstanbul'daki bazı aydınlar Osmanlıcanın arapça ve farsça unsurlardan temizlenmesi için kampanyalarını başlattılar. Bunlar Osmanlıcaya, Türkler tarafından pek anlaşılmayan yapay bir lehçe dediler. *Yeni Lisan* adını alan bu milliyetçi yenilik hareketinin etkileri Azerbaycan sahnesinde derhal tepkileri yol açtı. Tuhaf bir şekilde *Yeni Lisan* yazarlarının fikirleri Azerice tartışmalarında iki tarafı da kuvvetlendirdi. Azericiler, Osmanlıcanın yabancı kelimelerle bozulduğunu ve Türk dili denmeye layık olmadığını savundular. Molla Nasreddin'de Türk dilinin en çok Araplaştığı İstanbul ile kelimelerinin çoğunu milli ana dilinden alan Azericenin zıtlığına işaret ediliyordu¹¹. Kendi saflarında Osmanlıcacılar da *Yeni Lisan* fikirlerinden etkilenmişlerdi. Onların temel yayın organı *Şelale* artık tamamen yenilenmiş, Osmanlı Türkçesi ile yazılır hale gelmişti. Derginin açıklanan amacı, Türk lehçelerinin bütün Türk dünyası edebiyatlarının kullandığı en gelişmiş lehçe olan Osmanlı Türkçesi temel alınarak birleştirilmesine hizmet etmektir¹². *Şelale*'nin yayıncıları Kafkas dillerinde kitap yazmanın hemen hemen imkansız olduğunu savundular. Azericiler, Osmanlıcanın *Yeni Lisan* şeklinin bile, Farsça ve Arapça dil bilgisi yapılarından arındırılmış olmasına rağmen, halen % 70'e karşılık gelen Türkçe olmayan kelime sayısının oranını düşürmede başarısız olduğunu *İkbal*'in sayfalarında belirtmekte geç kalmadılar.

Tartışmanın en üst noktasında edebiyat tarihçisi Feridun Bey Koçerli, Azerbaycan milli kimliğinin dil problemiyle ilişkili anılmaya değer bir izahat yaptı. O, dilin "her milletin niteliği olduğunu" yazdı. "Bir millet servetini, hükümetini, hatta vatanını kaybederek hayatta kalabilir, fakat dilini kaybederse bir parçası bile ortada kalmaz. Bu uzun bir dönem süren Farsça egemenliğinden sonra yazı dilini henüz yeni elde eden, fakat şimdi de onu Osmanlı Türkçesi ile değiştirmesi için baskı altına alınan Kafkasya Türklerinin başında dolaşan bir tehdit idi...Kafkas Türklerinin dili Osmanlıca kelimeler ve ifadelerle dolmuştur. Bizim görüşümüze göre, bu gibi taktitler ve davranışlar ülkeye ihanettir"¹³.

Azeri kimliğinin bu büyük iddiası dilin alanını sınırlandırdığı halde bile milli devletin siyasi programı olan *Azerbaycanlılığın* ortaya çıkışını önceden gösterdi. Karakteristik olarak, bu programın önderi olacak *Musavat* Partisinin lideri Mehmed Emin Resulzade, büyük savaş öncesinde yazılarında, Azericileri halâ onaylamamıştı. Osmanlıcacıların durumu kesinlikle tanımamasına rağmen, "ayrı bir edebi Azerbaycan dili kurmak, Türk halkları arasındaki birlik fikrine karşı tamamen karşı bir faaliyet olur" diye yazmıştı. Onun *Yeni Lisan* fikirlerini yansıtan görüşüne göre, Osmanlıca yabancı kelimelerin ilavesiyle birlikte zorlamayla bir Türkçe kabul edilebilirdi. Resulzade'nin sunduğu alternatif,

¹¹ Molla Nasreddin, No 32, Tiflis 1909.

¹² *Şelale*, No 21, Baku 1913; A.S.Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Ankara 1949, s.331-43.

¹³ Molla Nasreddin, No 22, Tiflis 1913.

Türkiye'nin genç nesil yazarları arasında halen teşekkül devresinde olan yeni, arındırılmış bir Türkçe idi¹⁴.

SONUÇLAR

1914 öncesindeki yarım yüzyılda Rus Azerbaycan'ı dil olarak Farsçanın hakimiyetinden kendini kurtardı ve Türkçe'nin uyanışı olarak bilinen döneme girdi. Ancak bu uyanış dilin Azerbaycan Türkçesi mi, yoksa Osmanlı Türkçesi mi olması gerektiği sorusunun adresi değildi. Hakikatte, Osmanlıcılığın çekiciliği Pan-türkizm (Turancılık) ve Pan-islamizm fikirlerinin yayılmasıyla birlikte artmaktaydı. Hatta bir Azerbaycan milli devleti düşüncesini temsil eden bağımsız, demokratik cumhuriyet idaresi altındaki 1918-1920 yıllarında bile Azerbaycan sadece askeri ve siyasi değil, aynı zamanda kültür ve eğitim alanlarında da Türkiye'nin yardımına ihtiyaç hissetti. Nitekim, 1919 programında *Musavvat Partisi*, Azerbaycan liselerinde Osmanlı Türkçesinin eğitiminin mecburi olacağını belirtti¹⁵. Bundan başka Cumhuriyet yeni kurulan milli eğitim sisteminde personel bakımından ağırlıklı olarak Türkiye'den getirilen öğretmenlere bağlıydı. Halen uzun vadede Osmanlılaşmaya karşı gelen Azerbaycan toplumundaki farklı milli isteklerin gücünü yansıtan bir gelişme olarak, Azericiler tarafından temsil edilen, dilde özerkleşme idi.

Bağımsız Cumhuriyetten sonra Sovyet idaresinin hakimiyetinde Azerbaycan Sovyet milli devletinin kuruluşu, bazı şekillerde aydın kesimin eski programının devam ettirilmesi idi ve dilin Osmanlılaşmadan arındırılması süreci hız kazandı. Bir zamanlar Türkçe *Yeni Lisan* kampanyasının yankıları konusunda olduğu gibi, Bu Azerbaycan Türkçesini arındırma devresinde, Sovyet Rusya ve hatta Baku komünist rejiminin 1920'lerin başlarında samimi ilişkiler kurduğu Kemalist Türkiye'nin izlediği politikaya paralel bir yol takip ettiler. Hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da Osmanlıcaya karşı yürütülen kampanya, milli bir Türk kimliği ortaya çıkarma sloganı altında yürütüldü. Bu kimliğin ruhunda, Kemalist Türkiye ile yakınlaşma olduğu gibi, Azerbaycan dilinin resmi adı *Türk* veya *Tyurkski* (rusça), toprakların sahipleri de *Türkler* (rusça *Tyurki*) idi. Azerbaycan'da 1926 yılında Arap alfabesinin Latinleştirilmesi, Türkiye'de buna benzer bir yeniliğe öncülük etti ve onu etkiledi. Sadece Stalin yönetiminin birleştiriciliği altında Azerbaycan'da Türkçülük yavaşlatıldı. Dil resmi olarak yeniden *Azerice* adıyla isimlendirildi ve alfabe bu kez Latin'den, Krill alfabesine değiştirildi. Tıpkı eskiden temel meselenin dilde Farslılaşma ve Osmanlılaşma olduğu gibi, Ruslaşma şu ana kadar derecesi bilinmeyen en önemli endişe haline geldi.

¹⁴ Şelale, No 21, 37, Baku 1913.

¹⁵ M.Mehmedzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Berlin 1938, s.68, 89.